

промислу була зайнята значна частина населення, особливо в період збору та переробки овочів. Постійно розширювалася географія збуту продукції, включаючи, можливо, закордонні ринки.

Підсумовуючи діяльність дослідників 20-х років ХХ століття, можна зробити висновок, що зацікавленість у розробці історичної тематики ніжинського огіркового промислу мали винятково представники аграрної сфери, в першу чергу, економічного напрямку, - Господарська спілка (агроном Фришев), Плодоспілка (агроном П.Хоменко). У другу чергу, - наукового напрямку - Агрошкола (директор, професор О.Каменєв).

Джерела та література:

1. «Ніжинський огірковий промисел», 1923 р. - Ніжинський філіал державного обласного архіву. - ФР 6297. - Справа 516.
2. «Культура Ніжинських огірків та чергові завдання с.г. кооперації в справі її розвитку», 1927 р. - Ніжинський філіал державного обласного архіву. - ФР 6297. - Справа 516.
3. Нове село. - 1929. - 14 жовтня.
4. Харлампович К. Грецька колонія в Ніжині в її минулому (XVII - XVIII ст.) // Греки в Ніжині. Випуск II. - К., 2001.
5. Там же.
6. «Ніжинський огірковий промисел», 1923 р.
7. «Культура Ніжинських огірків та чергові завдання с.г. кооперації в справі її розвитку», 1927 р.
8. Там же.
9. «Ніжинський огірковий промисел», 1923 р.
10. Каменєв О. та Клименко К. Матеріали до вивчення ніжинського огірка та засобів його соління // Записки Ніжинського інституту народної освіти. За головним редагуванням Миколи Петровського. Кн. X (1930 р.).
11. «Культура Ніжинських огірків та чергові завдання с.г. кооперації в справі її розвитку», 1927 р.
12. Там же.
13. «Ніжинський огірковий промисел», 1923 р.
14. Там же.
15. «Культура Ніжинських огірків та чергові завдання с.г. кооперації в справі її розвитку», 1927 р.
16. Там же.
17. Там же.
18. «Ніжинський огірковий промисел», 1923 р.
19. Там же.
20. «Культура Ніжинських огірків та чергові завдання с.г. кооперації в справі її розвитку», 1927 р.
21. «Ніжинський огірковий промисел», 1923 р.

Анатолій Тимошенко

СТАН ПЕРЕРОБНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ У МАСТКАХ Г.П.ГАЛАГАНА (40-60 рр. ХІХ ст.)

Без глибокого і детального вивчення аграрної історії неможливо зрозуміти динаміку розвитку людської цивілізації і простежити взаємозв'язок економічного та соціального прогресу.

У українській історіографії відсутні роботи, де на прикладі окремого поміщицького мастку комплексно аналізувався б увесь спектр його економічного розвитку з подальшою еволюцією господарства, зумовленою суттєвими змінами у соціально-політичному житті країни. Означена проблема у загальних рисах розкривається у працях І. Гуржія, Т. Дерев'янкіна, Л. Мельника, Л. Раковського, В. Теплицького.

У пропонованому дослідженні висвітлюються окремі напрямки діяльності промислових закладів, що перебували у володінні відомого державного, громадського і водночас не менш знаного та заповзятливого поміщика Лівобережної України другої половини XIX ст. Григорія Павловича Галагана. Дана наукова розвідка є логічним продовженням попередньої публікації автора, де проаналізовано стан землеробської і тваринницької галузей, а також у загальному вигляді охарактеризовано деякі тенденції у переробній промисловості, яка з більшим чи меншим успіхом функціонувала у маєтках Г. Галагана.

Досить прибутковою статтею для поміщицького господарства періоду першої половини XIX ст. була наявність цукрового виробництва. Перші цукроварні виникли в Україні у 20-х рр. XIX ст. Заснували їх у власних маєтках поміщики Лівобережної та Правобережної України. Це були невеликі за розмірами підприємства з примітивною технікою виробництва. Цукровий сік випарювався у відкритих казанах з топкою безпосередньо під ним за допомогою так званого «голого вогню». Через це такі примітивні заводи одержали назву «вогневих». Буряковий сік добувався ручними пресами, з гарячою чи холодною вимочкою буряків, що попередньо нарізувалися на терках - вручну або кінним приводом [1, 101].

Як свідчать матеріали, у 20-30-х рр. більшість цукроварень зосереджувалась у центральних губерніях Росії. Протягом 40-х рр. XIX ст. центр цукрової промисловості з російських губерній перемістився в Україну. У 1841 р. у Харківській, Чернігівській і Подільській губерніях функціонувало 36 цукроварень, що становило 22 % загальної кількості цукрових заводів у державі. Надзвичайно інтенсивний розвиток поміщицької промисловості в Україні у ці роки привів до того, що з 1844 р. вона вийшла на перше місце за кількістю цукроварень: тут зосереджується 57 % із загальної кількості цукрових заводів у країні і далі цей відсоток невинно зростає [2, 32].

Досліджуючи розвиток цукрової промисловості в Україні, Л. Мельник вказував на існування двох типів цукроварень у дореформений період. Одні з них дістали назву «сільськогосподарських», інші - «комерційних». Коротко охарактеризуємо їх з тим, щоб визначити належність галаганівських підприємств до одного з названих типів промислових закладів. Розіючемо з «сільськогосподарських», які були невіддільною частиною поміщицького маєтку. Виробництво там було незначним і базувалося виключно на кріпосній праці. Метою такої цукроварні було «перетворення матеріалів малоцінних або таких, що не мали збуту, в іншу форму, що надавала їм більшої ціни» [1, 165]. При цьому поміщик-заводчик прагнув так вести господарство, щоб воно не виходило за межі можливостей маєтку, щоб матеріали - буряк і ліс, робітники і майстри постачалися самим маєтком, а ремонт заводу й устаткування «робилися на місці своїми людьми» [3, 241]. Такі заводи в основному будували поміщики, які володіли середніми за розмірами маєтками і не мали достатніх вільних капіталів.

Підприємства іншого типу дістали назву «комерційних». На відміну від «сільськогосподарських», виробництво на них було великим, розрахованим на широкий ринок. Як правило, такі заводи становили при маєтку окремих і часто головний заклад, основною причиною заснування такого підприємства було бажання поміщика використати з користю вільний капітал. Заклад такого типу міг розвиватися в міру збільшення оборотного капіталу [3, 243]. «Комерційна» цукроварня змінювала всю структуру маєтку, їй часто підпорядковувалися всі інші галузі економії. На першому плані там було не сільське господарство та його поліпшення, а промисловість, тому часто обороти і прибуток від заводів були значно більшими, ніж прибуток цілого маєтку. На думку дослідників, саме на таких підприємствах їх власник-поміщик поєднував експлуатацію дарової кріпосної праці з використанням найманої праці, підтримуючи з ринком постійні комерційні зв'язки [2, 34].

В економіях Г. Галагана було 6 цукроварень, що становило 5 % загальної

кількості цукрових заводів Лівобережної України у другій половині 40-х рр. XIX ст. На прикладі роботи заводу в селі Мостище чітко простежується поступальний розвиток цукроваріння у господарстві. Так, у 1848/49 рр. на цьому підприємстві було вироблено 1013 пудів цукру на суму 6797 крб., а вже через два роки - 2961 крб. ціною 16248 крб. [4, 28]. За вказаний період зросла з 7 до 8 % частка цукру, що вироблялася у галаганівських маєтках у порівнянні із загальною кількістю продукції усіх цукроварень Полтавської губернії [5, 74].

З огляду на те, що ефективність будь-якої галузі господарства оцінюється її прибутковістю, перенесемо акцент на торгівлю. Повідомлення управителів свідчать, що основну масу продукції намагалися збути купцям з Москви та сусідніх губерній. Наприклад, у червні 1859 р. між управителем Будківської економії і московським купцем М.Олександровим було укладено договір про поставку цукру для продажу в Москві. Згідно з договором економія зобов'язувалася продати 1500 пудів цукру на суму 5500 крб., а також 1632 пуди ціною 8162 крб. сумському купцю Харитоненку й 1271 пуд. на суму 5784 крб. ілуківському купцю Терещенку [6, 14]. Таким чином, усього було продано з місцевої цукроварні 4403 пуди продукції на загальну суму 19446 крб. Вивчаючи повідомлення управителів інших маєтків, на землях яких діяли цукроварні, приходимо до висновку, що й там наприкінці 50-х рр. виробництво зросло, свідченням чого стало збільшення кількості реалізованої продукції. Серед інших виділимо Ічнянський завод, де у 1858 році було продано 3000 пудів цукру на суму 16710 крб. [7, 33]. Принагідно зазначимо, що загальний прибуток усіх економій, одержаний в інших галузях господарства, не перевищував у другій половині 50-х рр. 40000 крб. [8, 31].

З метою виявлення особливостей розвитку галаганівських цукрових підприємств буде доречно проаналізувати організацію виробництва детальніше. Спочатку зупинимося на проблемах кадрового забезпечення цукрових заводів. Звіти управителів маєтків свідчать про наявність на цукроварнях найманих майстрів, серед яких були й іноземці. Пояснюється це «... відсутністю вітчизняних технічних кадрів, що примушувало власників заводів наймати іноземців-майстрів, які не завжди знали справу» [2, 46]. Саме таку негативну оцінку своєї діяльності дістав іноземець Бернат, який у 1857 р. був найнятий на роботу у Жадківський цукровий завод. Підсумовуючи результати цукроваріння в економії, управитель скаржився власнику маєтку: «На нашу долю випав тяжкий результат нинішнього цукроваріння. Економія виконала всі вимоги Берната, а якщо чого не вистачало, то хіба що совісті й сумління у нього самого» [9, 227]. Зауважимо, що цей приклад не був типовим явищем, хоча випадки непрофесійного ставлення майстрів до роботи траплялися й на інших заводах. Документи вказують на ще одну особливість виробництва на цукрових підприємствах Г.Галагана - поєднання дармової праці кріпосних із залученням до роботи найманих робітників. Останніх у середині 50-х рр. на цукроварнях працювало близько 42% від загальної кількості робітників, задіяних у цукровиробництві [10, 6]. В Україні аналогічний показник, за різними оцінками, становив 30-50%. Для цієї категорії робітників було встановлено розміри оплати. Так, за день роботи на одному з галаганівських заводів чоловіки отримували по 12 коп., а жінки - по 2 коп. [11, 249]. У порівнянні з косарями, яким за день роботи платили по 45-50 коп., зарплата працівників цукроварні була досить низькою, але не меншою за платню, яку одержували селяни, працюючи на упорядкуванні доріг, у саду тощо. Зауважимо, що, окрім робітників, які працювали на заводах тимчасово, там були й робітники, для яких робота на цукровому підприємстві була постійною. Вони становили 23% від загальної кількості працюючих.

Слід підкреслити, що наявність і використання праці найманих робітників по-різному трактується істориками. Скажімо, дослідники К. Пажитнов і К. Воблій без усіляких застережень вказували на залучення такої категорії працівників для роботи у поміщицьких цукроварнях. Дещо іншою була позиція І. Гуржія, який стверджував, що лише найм державних селян мав риси капіталістичного найму,

інші ж - були кріпаками поміщика-заводчика, які, за інвентарними правилами, частину тижня працювали за наймом. Поділяючи цю думку, Л. Мельник наводить слова В. Леніна про існування «оригінального ладу промисловості» або спробу організації так званого «феодально-капіталістичного господарства». Керуючись такими міркуваннями, обидва історики дійшли висновку про відсутність класичного капіталістичного найму у більшості цукрових заводів. На нашу думку, така оцінка є правомірною, але щодо галаганівських заводів - не однозначною, оскільки постає питання: до якої категорії працівників належали робітники (а це четверта частина загальної кількості), котрі працювали на цукроварнях постійно? Звичайно ж, то були не селяни-недоїмники і не кріпаки з власних економій, а в переважній більшості люди із сусідніх маєтків, які, не маючи ніяких прибутків, вирішили піти на завод навіть за незначну платню. За таких обставин можемо зробити висновок про те, що у галаганівських цукрових підприємствах, окрім інших форм залучення робочої сили, все ж існував і капіталістичний найм.

Наступна особливість функціонування цукрових заводів пов'язана із закупівлею сировини. Особливо це стосується діяльності заводів наприкінці 40-х - першої половини 50-х рр., коли для нормального функціонування заводів куплялось 70 % буряків, що перероблялися на цукор [12, 33]. Придбання сировини свідчило про постійні зв'язки власника з ринком, що є підставою вважати його цукроварні підприємствами «комерційного» типу. До того ж виручка від реалізації цукру значно перевищувала загальний прибуток економій, на землях яких діяли цукроварні, що теж було ознакою комерційності.

Викладені вище факти дають підстави стверджувати, що цукрові заводи у галаганівських маєтках у середині 50-х рр. набули рис, характерних і властивих цукроварням «комерційного» типу. Взв'язавши до уваги думку Л. Мельника, який вказував на наявність таких заводів переважно на Правобережжі, зробимо висновок, що функціонування цукрових заводів у маєтках Г.Галагана дещо відрізнялось від загальної тенденції розвитку галузі в Україні. При цьому потрібно наголосити, що набуття рис комерційності не викликало переходу заводів до промислового підприємництва з подальшими змінами всієї господарської структури маєтків. Більше того, обсяг виробництва цукру у другій половині 50-х рр. досяг максимального показника продуктивності заводів, які працювали на межі своїх технічних можливостей.

З середини 40-х рр. спостерігається швидкий процес технічного переоснащення цукроварень, що відбувалося шляхом переходу від «вогневих» заводів до «парових». Особливо це стосується Правобережної України і в першу чергу Київської губернії, де внаслідок застосування нової техніки виробництва середня продуктивність підприємств була у 9 разів вищою, ніж продуктивність цукрових заводів Полтавщини [13, 143]. Концентрація цукрової промисловості у Київській губернії зі значним зростанням розмірів виробництва пояснюється наявністю у регіоні великої групи поміщиків, які володіли величезними засобами виробництва, значним капіталом, а відтак мали можливість удосконалювати виробництво [14, 68]. У Чернігівській і Полтавській губерніях навпаки переважали дрібномаєткові поміщики, які не мали фінансової можливості переобладнати власні промислові підприємства.

Загальна криза поміщицько-кріпосницької системи збіглася із світовою кризою, що охопила економіку багатьох країн у другій половині 50-х рр. XIX ст. У цей період яскраво проявились ознаки недостатнього розвитку торговельно-грошових відносин, банківської справи й загального дефіциту грошей в країні. Все це призвело до того, що заводчики-поміщики досить часто вдавалися до розрахунків з покупцями цукру через розписки, так звані «трати» [15, 64]. Такий спосіб реалізації продукції призводив до того, що у власників заводів не вистачало оборотного капіталу, такого необхідного для удосконалення техніки виробництва. Окрім проблем з фінансуванням, цукрозаводчикам не вистачало сировини, бо відразу після розкріпачення селяни не бажали вирощувати буряки. Не вистачало робочих

рук, бо селяни не хотіли працювати на цукрових заводах.

Усе це призвело до швидкого зменшення кількості цукроварень і відповідно до скорочення виробництва. Особливо інтенсивно цей процес відбувався в Чернігівській губернії, де протягом 60-70 рр. припинили існування 52 цукрові заводи. Занепало цукроваріння і на Полтавщині. У 1863 році там функціонувало 21 підприємство, через три роки - 16, а у 1872 - продукція вироблялася лише на двох. [15, 68] Г.Галаган був змушений теж закрити свої цукрові заводи.

Причини ліквідації галузі бачаться так. З одного боку, молодому господарнику Г.Галагану не вистачало досвіду й рішучості для послідовного перегворення власних цукроварень у капіталістичні підприємства, з іншого - власник маєтку належав до числа тих поміщиків, які віддали перевагу вирощуванню інших технічних культур, зокрема, тютюну, льону, рапсу. Отже, причини занепаду цукрової промисловості у галаганівських маєтках не варто зводити до властивої для Полтавщини дрібномаєтковості поміщицьких господарств, а відтак браку коштів, необхідних для розвитку галузі. Занепад цукроваріння був зумовлений рядом суб'єктивних факторів, з яких не всі підпадають під загальну оцінку і трактування причин кризових явищ у цукровій промисловості в перші пореформенні десятиліття.

Незважаючи на занепад, наявність у маєтку переробних, різногалузевих підприємств свідчила про намагання молодого господаря комплексно підходити до пошуку нових форм ведення господарства. Природно, що далеко не всі поміщики, котрі зрозуміли необхідність переходу до нових ринкових засад, змогли безболісно пристосувати власне господарство до нових умов. Припустився окремих помилок і Г.Галаган, хоча це стало зрозумілим і очевидним лише у середині 80-х рр., під час кризи зерноторгівлі. До вказаного ж періоду було б несправедливо звинувачувати власника за прорахунки у виборі стратегії економічного розвитку маєтку.

Іншою галуззю промисловості в Україні, в якій переважне місце займали поміщицькі підприємства, починаючи з середини XVIII ст. до 40-х, а подекуди й 50-60-х рр. поступного століття, було виробництво сукна. Це пояснюється наявністю постійного ринку збуту і поставками солдатського сукна в казну, урядовими субсидіями і протекційною митною політикою царизму - всі ці фактори сприяли зростанню кількості суконних підприємств у маєтках поміщиків.

У володінні Г.Галагана було дві суконні мануфактури, що становило 4 % від загальної кількості таких підприємств у Лівобережній Україні. Одна з фабрик знаходилась у селі Мостище, інша - у містечку Ічня [16, 20]. Аналіз діяльності останньої дає можливість простежити поступальний розвиток суконної промисловості у маєтку до середини 50-х рр. Саме у цей період на підприємстві зростає чисельність робітників, а також збільшились обсяги виробництва. Так, якщо у 1837 р. на фабриці працювало 46 робітників, з яких лише майстер був вільнонайманим, а решту склали кріпосні селяни маєтку, то у 1854 р. на підприємстві працювало вже 289 робітників, з яких 94 (або 32 %) були вільнонайманими [11, 180]. За роботу на мануфактурі представники цієї категорії працівників одержували заробітну плату. У тому ж 1854 р. підмайстер отримав за рік 45 крб., 15 ткачів - по 48 крб., 5 рівняльників - по 24 крб., два машиністи - відповідно по 62 і 42 крб. [17, 13]. Щодо оплати праці, відзначимо її досить низький рівень відносно зарплатні на деяких однотипних підприємствах, що перебували у володінні інших поміщиків. Зокрема, наймані робітники, які працювали на фабриці у містечку Стеблів Канівського повіту, одержували щомісяця від 7 до 13 крб. [18, 198]. Відзначаючи помітну різницю в оплаті, зауважимо, що розмір матеріальної винагороди на галаганівських суконних мануфактурах був приблизно таким, як і на його цукрових підприємствах.

Привертає увагу наявність машиністів на мануфактурі, що свідчить про використання у виробництві різних машин і пристроїв. Це позитивно впливало на кількість виробленого сукна, підвищувало його якість, хоча і не значною мірою,

але здешевлювало виробництво продукції. Саме завдяки машинізації виробництва, а також підготовці кадрів удалося досягнути збільшення обсягів виробництва, а відповідно і прибутку від реалізації продукції. Так, у 1846 р. на суконній фабриці у селі Мостище було вироблено 3298 аршинів сукна на суму 6026 крб., що становило 83 % прибутку місцевої економії й четверту частину загального прибутку з усіх маєтків [19, 11]. Наведені факти свідчать про те, що галаганівські підприємства, як складові суконної мануфактури України, вступили у другій третині XIX ст. у смугу технічної перебудови або промислового перевороту. Проте в силу особливостей цієї галузі (відносна складність технологічного процесу, сильна мануфактурна традиція), а головне у зв'язку з пануванням у країні кріпосницьких відносин промисловий переворот проходив тут дуже повільно.

Основою технічної перебудови мануфактури був процес її машинізації. Характеризуючи особливості цього явища, Т. Дерев'янін відзначав: «На перший погляд здається, що процес машинізації в однаковій мірі охопив як капіталістичні, так і вотчинні мануфактури, а машини впроваджувалися головним чином на одних і тих же операціях технологічного процесу. Насправді це не так. Машинізація торкнулася далеко не усіх вотчинних мануфактур. Крім того, на останніх, як правило, працювали дуже примітивні машини. Так, на капіталістичних підприємствах були поширені машини, що мали по 210-270 веретен, а вотчинних - лише по 40-60. Досконаліші машини траплялися дуже рідко» [20, 95].

Розмірковуючи над причинами кризи суконної промисловості у поміщицьких маєтках, відомий дослідник П. Лященко дійшов висновку, що машинізація виробництва на кріпосних мануфактурах відбувалася значно повільніше, ніж на капіталістичних. Це пояснюється наявністю дешевої кріпосної сили, відсутністю стимулів до заміни її дорогими машинами, невпевненістю в економічній доцільності перебудови і, головне, обмеженістю капіталів. Поміщицька суконна фабрика могла успішно функціонувати лише доти, поки вона «спиралася на матеріальні ресурси помістя, а коли технічна перебудова поставила її перед необхідністю розширення зв'язків з ринком, вотчинна мануфактура існувати не змогла» [20, 98].

Правильність такої думки підтверджується кризою, що охопила і галаганівські підприємства. З середини 50-х рр. відбувалося постійне скорочення виробництва. Так, у 1854 р. на фабриці у с. Мостище обсяг продукції у порівнянні з 1846 р. зменшився майже втричі. Прибуток від реалізації сукна у 1858 р. становив лише 1500 крб., що у 4 рази менше показників середини попереднього десятиліття [21, 85].

Належить підкреслити, що занепад суконної промисловості був характерним явищем у Полтавській губернії наприкінці 50-х рр. Виробництво на усіх поміщицьких фабриках різко скорочувалося, частина поміщиків вимушена була закрити свої підприємства, внаслідок чого їх кількість на початку 1861 р. зменшилася з 16 до 7 мануфактур [18, 200]. Припинилося виробництво і на фабриках Г.Галагана.

Наведені факти дають підстави зробити висновок, що більшість вотчинних підприємств не стала послідовно на шлях технічної перебудови, не змогла перейти на вільнонайману працю. Тому, на перший погляд, процес технічної перебудови, що спостерігався у дореформенний період на мануфактурах різних видів, значно відрізнявся за своїм характером. У капіталістичній мануфактурі це був справді початок промислового перевороту, а на вотчинній лише спроба пристосуватися до нових умов.

Щодо діяльності суконних фабрик, які перебували у володінні Г.Галагана, зауважимо, що, незважаючи на занепад, ці промислові підприємства відіграли певну позитивну роль у процесі переходу господарства маєтку на нові ринкові засади. Зокрема, діяльність суконних підприємств була тісно пов'язана з розвитком вівчарства у господарстві. Окрім того, промислове виробництво потребувало підготовки кваліфікованих кадрів, що могло бути лише за наявності вільнонайманих робітників. Незважаючи на незначну частину такої категорії працівників, усе ж відзначимо, що набутий досвід використання їхньої праці у

дореформений період позитивно вплинув на економічний розвиток маєтку у пореформені роки.

Аналіз розвитку переробної промисловості у галаганівських маєтках був би не повним, якби поза нашою увагою залишилася селітряна промисловість. Відзначимо, що добування або варіння селітри, яке у другій половині XVIII ст. майже повністю прибрали до своїх рук поміщики, було пов'язане з постачанням сировини на порохові заводи. Поміщики України основну частину добутої селітри здавали на Шосткинський пороховий завод, а також частково продавали московським фабрикантам, які використовували її для виготовлення фарб. Рівень техніки добування селітри протягом усього дореформеного періоду був дуже низьким. Ця надзвичайно важлива галузь промисловості мала дрібний напівкустарний характер і дуже повільні темпи розвитку. У працях І. Гуржія знаходимо дані про те, що на початку XIX ст. добування селітри було поширене у Полтавській, Чернігівській, Київській і Подільській губерніях. Царський уряд вживав ряд заходів для розвитку селітряного промислу. З-поміж інших відзначимо неодноразове підвищення ціни на селітру, субсидування підприємців, установаження їм певних нагород тощо. У кінці 40-х і особливо в 50-х рр. кількість селітроварень в Україні різко скоротилося. На Правобережжі й на Півдні вони зовсім зникли, а на Лівобережжі їх число у порівнянні з 1812 р. зменшилося майже вдвоє. Так, у 1852 р. в Україні було всього 179 селітряних підприємств, з яких у Полтавській губернії налічувалося 91, Харківській - 80 і Чернігівській - 8 селітроварень [18, 203].

У володінні Г.Галагана було три селітряні заводи. На загальному рівні малопродуктивності підприємств цієї галузі вони вирізнялися відносно великим обсягом виробництва. Так, якщо на селітроварнях Харківської губернії у 1855 р. вироблялося у середньому по 700 пудів продукції, то на галаганівських заводах відповідно - 1300, 1440 і 950 пудів. [22, 79]

Варто відзначити, що саме у роки Кримської війни (1853-1856 рр.) у зв'язку з гострою потребою пороху, селітроваріння набуло певного поживлення. Готову продукцію відразу ж намагалися доставити на пороховий завод. Так, у 1855 р. управитель гнилицької економії, де діяла одна з галаганівських селітроварень, уклав контракт із заводом на поставку 1440 пудів селітри [23, 4]. Враховуючи те, що генерал-губернатори Лівобережної України затвердили ціну за здану продукцію у розмірі 6 крб. за пуд, можна зробити висновок про економічну вигідність даної галузі для маєтку. З огляду на те, що прибуток економії у 1854-55 рр. не перевищував 19 тис. крб., частка його за реалізовану селітру становила 45 % від загального. [22, 38]

Після завершення війни селітроваріння почало швидко занепадати, чому сприяв ввіз дешевої чилійської селітри. Тенденція до скорочення виробництва чітко проявилась і у галаганівських селітряних заводах. Так, на тій же гнилицькій селітроварні у 1857 р. було вироблено і реалізовано лише 974 пуди продукції, а наступного року виробництво скоротилося до 180 пудів, що практично означало повну ліквідацію галузі [24, 6].

Завершуючи аналіз діяльності промислових підприємств у маєтках Г.Галагана, правомірно буде зробити висновок про те, що поява таких підприємств була прямим пристосуванням поміщицького господарства до умов розвитку товарно-грошових відносин. Далеко не всі галаганівські підприємства змогли перейти на нові капіталістичні засади організації виробництва. Через різні об'єктивні і суб'єктивні причини власнику не вдалося довести до логічного завершення розпочаті технічні й структурно-організаційні перетворення своїх промислових закладів. Незважаючи на те, що з усіх промислових підприємств, які функціонували у маєтках Г.Галагана у дореформений період, після скасування кріпосного права залишилися діючими тільки винокурні, необхідно відзначити в цілому позитивну роль вотчинної промисловості для господарства. Діяльність промислових закладів через підвищення ними вартості переробленої продукції сприяла збільшенню

прибутковості господарства, що дозволило послабити наслідки фінансової кризи у перші пореформені роки й уникнути повного розорення маєтку, що сталося з багатьма поміщицькими володіннями Лівобережної України.

Джерела та література:

1. Воблий К. Нариси з історії російсько-української цукрово-бурякової промисловості. - К.: АН УРСР, 1930. - Ч. II. - 312 с.
2. Мельник Л. Технічний переворот на Україні у XIX ст. - К.: Університет, 1972. - 240 с.
3. Сахароварение на мануфактурах помещиков // Журнал мануфактур и торговли. - 1853. - № 6. - С. 231-257.
4. ЦДІА України м. Київ. - Ф. 1475. - Оп. 1. - Спр.1264. Ведомости о состоянии работы промышленных предприятий (30 октября 1824 - 16 ноября 1849 гг.). - 61 Арк.
5. ЦДІА України м. Київ. - Ф. 1475. - Оп. 1. - Спр. 259. Письма Г.Галагану от управляющего Иченской экономии (21 августа 1856 - 14 июня 1884 гг.). - 91 Арк.
6. ДАПО. - Ф. 181. - Оп. 1. - Спр. 38. Доклады, рапорты о денежных суммах от реализации сахара из экономий Галаганов (4 мая 1858 - 19 ноября 1959 гг.). - 31 Арк.
7. ЦДІА України м. Київ. - Ф. 1475. - Оп. 1. - Спр. 280. Рапорты от конторщика Сокиренской и Иченской экономий (3 декабря 1851 - 29 мая 1860 гг.). - 50 Арк.
8. ЦДІА України м. Київ. - Ф. 1475. - Оп. 1. - Спр. 1407. Приходно-расходные счета, ведомости, отчеты на постройку и ремонт зданий (27 мая 1844 - август 1889 гг.). - 38 Арк.
9. ДАПО. - Ф. 181. - Оп. 1. - Спр. 39. Донесения о работе насмных рабочих (18 декабря 1854 - 3 сентября 1858 гг.). - 231 Арк.
10. ЦДІА України м. Київ. - Ф. 1475. - Оп. 1. - Спр. 1472. Счет кассы Иченского свеклосахарного завода (1 января - 13 августа 1851 г.). - 6 Арк.
11. ДАЧО. - Ф. 128. - Оп. 1. - Спр. 5776. О состоянии промышленных предприятий в экономиях Галаганов (4 января 1837 - 17 октября 1856 гг.). - 273 Арк.
12. ЦДІА України м. Київ. - Ф. 1475. - Оп. 1. - Спр. 692. От управляющего Григория Любовеца о состоянии дел в Мостишеской экономии (1848-1863 гг.). - 37 Арк.
13. Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии. - СПб.: Б/в, 1882. - Т 3. - 327 с.
14. Гордуновський О. Розвиток промислового виробництва у поміщицьких господарствах Правобережної України // Укр. іст. журн. - К., 2000. - №1. - С. 61-70.
15. Раковский Л. Сахарная промышленность Украины. Дисс... док. ист. наук. - К., 1995. - 398 с.
16. ЦДІА України м. Київ. Ф. 1475. Оп. 1. Спр. 1297. Сведения о работе фабрик в Ичне и с. Мостыще (30 октября 1830 - 15 июня 1854 гг.). - 29 Арк.
17. ДАЧО. - Ф. 128. - Оп. 1. - Спр.3370. Приход-расход денег в Ичнянской экономии (14 марта 1853 - 6 декабря 1854 гг.). - 24 Арк.
18. Гуржій І. Розклад феодально-кріпосницької системи у сільському господарстві України першої половини XIX ст. - К.: Політвидав України, 1954. - 449 с.
19. ЦДІА України м. Київ. - Ф. 1475. - Оп. 1. - Спр.1938. Ведомости и счета о приходе и расходе денег в суконной фабрике с. Мостыще и на других промышленных предприятиях (31 июля 1846 - 8 февраля 1883 гг.). - 61 Арк.
20. Дерев'янкін Т. Мануфактура на Україні в кінці XVIII - першій половині XIX ст. - К.: АН УРСР, 1960. - 127 с.
21. ЦДІА України м. Київ. - Ф. 1475. - Оп. 1. - Спр.1444. Годовые отчеты о денежных суммах из различных экономий (1849 - 1859 гг.). - 96 Арк.
22. ЦДІА України м. Київ. - Ф. 1475. - Оп. 1. - Спр. 610. Рапорты и ведомости о состоянии дел во всех экономиях (4 мая 1836 - 22 марта 1865 гг.). - 126 Арк.
23. ДАПО. - Ф. 181. - Оп. 1. - Спр. 42. О поступлении денег за проданную сеитру (14 февраля 1854 - 7 апреля 1855 гг.). - 19 Арк.
24. ДАПО. - Ф. 181. - Оп. 1. - Спр. 43. Донесения управляющего Гнилицкой экономии о торговле различной продукцией (18 ноября 1855 - 26 ноября 1858 гг.). - 27 Арк.